Олеся Ісаюк

Доктор гуманістичних наук (Люблін, Польща), наукова співробітниця Центру досліджень визвольного руху, наукова співробітниця Національного музею-меморіалу «Тюрма на Лонцького»

Об'єктом розгляду статті є група членів ОУН(б), яка була ув'язнена в концтаборі Аушвіц. Ув'язнені оунівці фактично створили окрему внутрішню організацію взаємодопомоги, завдяки якій Аушвіц пережили майже всі ув'язнені члени Організації. У тексті аналізуються конкретні механізми стратегії виживання українських політв'язнів у концтаборі Аушвіц та психологічні передумови її формування у контексті антинацистського спротиву, який чинила ОУН(б).
Ключові слова: Аушвіц, стратегія виживання, «Бандера-групе», ОУН(б), взємодопомога.

Olesia Isayuk

Organization of Mutual Support Among Ukrainian Political Prisoners in Auschwitz Concentration Camp as Anti-Nazi Resistance Continuation (1942—1944)

The atricle's object of analysis is the group of OUN(b) members imprisoned in Auschwitz concentration camp. The imprisoned OUN(b) members formed a separate internal organization for mutual support owing to which almost all of them had got through Auschwitz alive. The text is analyzing actual mechanisms of Ukrainian political prisoners' survival strategy and its psychological preconditions in the context of OUN's anti-Nazi resistance.
Key words: Auschwitz, survival strategy, "Banderagruppe", OUN(b), mutual support

ОРГАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМНОЇ ДОПОМОГИ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ У КОНЦТАБОРІ АУШВІЦ ЯК ПРОДОВЖЕННЯ ПРОТИНАЦИСТСЬКОГО СПРОТИВУ (1942–1944 рр.)

В'язні українського походження почали масово з'являтися у Аушвіці з осені 1941 р. — ними були військовополонені Червоної армії. З липня 1942 р. в Аушвіці з'явилися представники ОУН(б) — більшість із них були заарештовані в різних місцях України за членство в «Похідних групах» та участь у діяльності антинацистського підпілля в другій половині 1941 — на початку 1942 р. Члени оунівського підпілля були в складі ще кількох транспортів у період з липня 1942 до листопада 1943 р. Більш-менш постійно в Аушвіці з'являлися в'язні — колишні остарбайтери, ув'язнені в концтаборі за втечу або непокору. Улітку 1944 р. разом із великою групою угорських євреїв до Аушвіца було привезено близько 90 000 євреїв із Закарпаття, яких теж можна зараховувати до в'язнів з України і які часто були частково українізовані внаслідок проживання поруч з українцями, принаймні непогано знали українську мову.

На фоні решти груп в'язнів, які походили з України, ув'язнених членів ОУН(б) вирізняло те, що вони єдині були групою з чітко окресленою «провиною», яка спричинила їхнє ув'язнення в концтаборі. Для цієї групи діяльність у пограничних умовах була звичною, а також вони усвідомлювали, що перебування в концтаборі є фактично реалізованим ризиком потрапляння в полон, який був іманентною частиною життя підпільника. У пограничних умовах концтабору ці особливості — а також частково перенесена «з волі» мережа знайомств та ієрархії — допомогли порівняно швидко пристосуватися до критичних умов і почати формування мережі взаємодопомоги.

На противагу до цього, для остарбайтерів-утікачів та закарпатських євреїв концтабір був черговим етапом негативного досвіду, до якого належало пристосуватися, а червоноармійці часто потрапляли в концтабір сильно виснаженими фізично та психологічно та відразу опинялися в умовах, де звичайне фізичне самозбереження було викликом на межі можливого. Для одних і других спротив

у формі взаємодопомоги був або об'єктивно одною з найкращих стратегій виживання, або ж актом відчайдушної спроби вижити.

У випадку в'язнів-українців, ув'язнених в Аушвіці за участь у підпільній мережі ОУН(б), система взаємодопомоги мала ряд особливостей. Насамперед, вона ґрунтувалася на поєднанні одразу двох принципів: національного та політичного. Попри те, що, здавалося б, при такому підході доступ до неї був закритий не те що для неукраїнців, а й для українців — нечленів ОУН (б), насправді, як свідчать спогади, ця система була відкрита для українців — вихідців з інших, поза Західною Україною, етнографічних територій України, а також для неукраїнців, хоча для останніх доволі спорадично. Остання практика не була чимсь незвичним в Аушвіці, де при формуванні мережі взаємодопомоги повсюдно домінував принцип земляцтва за етнічною ознакою[1], бодай тому, що його застосування не вимагало знання інших мов, крім рідної, отже, полегшувало самоорганізацію.

Другою особливістю було те, що члени ОУН(б) принесли з собою в максимально повному вигляді як внутрішньоорганізаційну ієрархію, так і розуміння ситуації, яка їх оточувала. Перше було наслідком великого досвіду тюремної самоорганізації. Друге, очевидно, випливало з позиціонування себе як принципових борців з нацистською окупаційною адміністрацією. У цьому контексті доречно згадати концепцію Віктора Франкла, опрацьовану ним на підставі власного досвіду з Аушвіца. Згідно з нею, принциповою умовою виживання у концтаборі є збереження внутрішньої мотивації для пережиття, свого роду «сенсу існування»[2]. Якщо йти за логікою В. Франкла, то усвідомлення членами ОУН(б) причинно-наслідкового зв'язку факту ув'язнення з точки зору логіки окупаційного нацистського режиму служила їм свого роду «сенсом існування», яка давала їм внутрішню силу адаптуватися до пограничних умов і побудувати тактику виживання. На цьому психологічному факторі міг ґрунтуватися підмічений польськими дослідниками факт особливо сильної внутрішньої солідарності в

---

1 *Dunin-Wąsowicz K. Ruch Oporu w hitlerowskich obozach koncentracyjnych 1933—1945. — Warszawa: Państwowe Wydawn. Naukowe, 1983. — S. 58*

2 *Див.: Frankl V. E. "...trotzdem Ja zur Leben sagen". Eine Psychologe erlebt das Konzentrationslager. — Muenchen, 2007*

групах, сформованих за принципом належності до однієї політичної партії чи групи[3], до яких, без сумніву, належали ув'язнені в Аушвіці члени ОУН(б).

У цьому тексті буде розглянуто конкретні механізми та рівні системи взаємодопомоги в контексті спротиву нацистам у середовищі українців, ув'язнених за участь в ОУН(б). У випадку ув'язнених членів ОУН(б) мережа взаємодопомоги мала три стадії розвитку, згідно з типологією Кшиштофа Дуніна-Вонсовича. Першим етапом була спорадична взаємна товариська допомога, яка у випадку ОУН(б) підтримувалася також сильно розвинутим почуттям внутрішньогрупової солідарності на підставі спільних переконань. Другим етапом була свідома самоорганізація, яка не тільки впорядковувала надання допомоги, спрямовуючи її передусім для тих, хто був найслабший фізично, а й організовувала тривалі допомогові акції, спрямовані, наприклад, на порятунок товариша, який був безпосередньо під загрозою фізичного знищення, або ж систематичне влаштовування на кращу роботу, тобто фізично легшу й під накриттям. На цьому етапі теж робилися спроби цілеспрямованого втягнення у власну мережу також українців з-поза неї, також і на ідеологічному ґрунті. Третім етапом були спроби систематичної організації відтворення культурного життя у вигляді спроб видання саморобних журналів, організації культурних подій, на кшталт імпровізованих концертів, а також підготовка до можливого зіткнення з конкуруючими групами, наприклад, з поляками.

Слід зазначити, що попри явну послідовність, реалізація якої залежала від збільшення ресурсів та рівня адаптації в умовах концтабору, як індивідуальної, так і групової. У той же час, усі форми розвитку співіснували між собою.

Взаємодопомога в'язнів полягала в полегшенні виживання своїм товаришам по нещастю будь-яким способом. Найпоширенішими були переділ їжі на користь більш ослаблених, надання медичної допомоги підручними засобами, якщо кілька учасників групи взаємодопомоги потрапляли в одне і те ж командо[4] — влаштовувати

---

[3] *Duni-Wąsowicz, Kr. Ruch Oporu w hitlerowskich obozach koncentracyjnych... — S. 62—63*

[4] *Командо — в Аушвіці та інших концтаборах було прийнято формувати групи з в'язнів, які відправлялися на ті чи інші роботи. Окрема така група називалася табірним сленгом «командо».*

роботу так, щоб слабші фізично або хворі мали можливість перепочити, «організація» (простіше кажучи, крадіжка) через членів мережі — працівників кухні чи командо сортування речей, вилучених у в'язнів після прибуття, додаткової їжі та теплих речей. Мережа взаємодопомоги формувалася на перших порах спонтанно, мотивуючись переважно гострою потребою пережити перший, найскладніший фізично й морально період перебування у концтаборі. Пізніше вона ставала постійною тактикою групового виживання в Аушвіці, а також засобом, який забезпечував формування й існування інших форм опору[5]. Одним із важливих елементів організованої допомоги було намагання отримати для члена «своєї» групи одну з «посад» у таборі, що дозволяло, як мінімум, попереджати тих, кому загрожувала загибель або етапування до інших концтаборів, як максимум — регулярно здобувати їжу та одяг для себе та товаришів[6].

Українська група була тільки одним з численних прикладів такого підходу, який, зрештою, диктувала сама ситуація, але кілька деталей робить її досвід специфічним і вартим окремої уваги. Насамперед, як уже згадувалося, оунівці в Аушвіці були частиною більшої чисельно етнічної групи українців. Але, оскільки решта українських підгруп потрапили до Аушвіца окремим шляхом, а також репрезентували інакші досвіди та погляди, то вже в концтаборі, на етапі формування свого роду земляцтв, їм довелося «притиратися» до себе. Друга особливість, яка стосується саме оунівців, полягала в тому, що вони представляли собою тип групи, сильно консолідованої внутрішньо, з високою мотивацією. Як наслідок — те, що для інших груп було просто очевидним способом вижити, для ув'язнених членів ОУН(б) набувало ідейного звучання й розглядалося як черговий етап протистояння з нацизмом.

Такий погляд вартує того, щоб розглядати його не лише в історичному контексті, як один з прикладів уявлення про себе з боку однієї з груп в'язнів, а також і як доволі адекватне відображення дійсного стану речей. Дійсна причина, через яку досить значна група членів ОУН(б), як керівних, так і рядових, опинилися в

---

5 *Dunin-Wąsowicz, Ruch oporu w hitlerowskich obozach koncentracyjnych... — S. 64*

6 *Ibidem. — S. 73*

Петро Мірчук під час ув'язнення в Аушвіці

Аушвіці, була не тільки непокора з точки зору нацистської окупаційної влади, а й бажання останньої позбавити рух спротиву організуючої ланки. З точки зору сповідуваної нацистами расової ідеології метою нацистів було також знищення еліт підкорених народів, що станом на 1941 рік уже на повну силу реалізовувалося у Польщі. Враховуючи обидва ці фактори, можна прийняти, що сам факт фактично перенесеної в концтабірні умови організаційної структури підпілля на волі, зрозуміло, з урахуванням реалій, уже був актом спротиву, оскільки сам факт існування чогось подібного ставив під питання ефективність окупаційної політики нацистів.

Спонтанна допомога базувалася не тільки на взаємних знайомствах, а й на почутті земляцтва, солідарності ув'язнених проти адміністрації табору й могла не тільки бути наданою іншими в'язнями, а й, наприклад, бути наслідком вміння в'язня використовувати добрий настрій чи об'єктивні потреби когось з представників табірних т. зв. «промінентів», тобто тих, хто займав посади у т. зв. самоуправлінні в'язнів: блокових, штубових, блокельтесте та інших. Прикладом такого використання з користю для себе та товаришів є історія Петра Мірчука. Він зумів використати своє вміння плетіння светрів. Коли один з капо почав шукати між в'язнями того, хто вміє в'язати вовняні речі, Петро Мірчук, який умів це робити ще з часів польської в'язниці, поінформував про це зацікавленого «достойника» й у результаті опинився в команді кравців, що означало спокійну роботу під дахом[7]. Інформація про в'язня, який вміє плести шарфи, швидко розійшлася серед «промінентів», і в результаті П. Мірчук отримав можливість заробітку додаткової їжі для себе й товаришів.

Такий — один з найпоширеніших — вид взаємодопомоги, як допомога знайомим і друзям при влаштуванні на легку фізично роботу була постійною практикою в Аушвіці. Володимирові

---

[7] *Мірчук П. У німецьких млинах смерти. — Лондон, 1957. — С. 83.*

Оренчукові, заарештованому й ув'язненому за діяльність у мережі ОУН(б) на Жовківщині, Богдан Комарницький допоміг улаштуватися на роботу в т. зв. «ефектенкомандо»[8]. Причому це була не одноразова допомога, Комарницький повторно влаштував Оренчука в те саме місце після того, як останній захворів на дезинтерію і видужав[9]. Петрові Болехівському-Боянові допомогли влаштуватися у табірний оркестр[10].

Володимир Оренчук

Завдяки знайомствам наприкінці 1943 р. українці з «Бандера-группе» отримали роботу у т. зв. «кращих» командах[11]. Під «кращими» розуміли ті робочі команди, які виконували свою роботу під дахом або ж для яких сама робота була порівняно легкою фізично, що було важливим в умовах, при яких загальна кількість калорій, які в'язні отримували з харчування, сягала 1300 ккал, при нормі для здорової людини 2600 ккал. Українські в'язні також зуміли підкупити працівників т. зв. «Політіше Абтайлюнг» для того, щоб організувати переведення десятьох українок на роботу в кухні головного табору, що було для них порятунком від голодної смерті[12]. Іван Микита, Василь Пасічняк та Олекса Вінтоняк потрапили на роботу до есесівської кухні, завдяки чому мали можливість «організувати» якісні продукти та ділитися ними з виснаженими товаришами[13].

---

8 *Оренчук В. Працюю в ненависті до окупантів і вивіз до Аушвіцу // У боротьбі за Українську державу. — Вінніпег, 1990. — С. 365.*

9 *Там само. — С. 364.*

10 *Болехівський-Боян, П. В оркестрі в Авшвіці // У боротьбі за Українську державу.... — С. 476.*

11 *Пасічняк, В. Прозірки з мого твердого життя // Там само. — С. 573.*

12 *Там само. — С. 574*

13 *Климишин М. В поході до волі. — Т. II. — Б. м, б. д. — С. 105*

Олекса Вінтоняк

Постійною практикою спонтанної взаємної допомоги, базованою на апріорній солідарності в'язнів проти адміністрації концтабору, було попередження про небезпеку або допомога під час роботи, а також доводження виснаженого товариша до табору. Так Степана Петелицького, напівпритомного від виснаження і вже лежачого, в'язень-українець, колишній солдат Червоної армії, доніс на своїх плечах до блоку[14]. Іншого разу ту саму послугу Леонідові Мостовичеві зробив в'язень-поляк, колишній офіцер польської армії[15].

Інколи таке втручання рятувало життя, особливо на самому початку перебування в концтаборі. У серпні 1942 р. до Аушвіца прибула друга група українських в'язнів, серед якої був Микола Климишин. Відразу після прибуття їх майже випадково розшукав Борис Вітошинський і повідомив, що Миколу Климишина, який був у цій групі, розшукують поляки, щоб убити, як винуватця у загибелі міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького, убитого внаслідок оунівської операції в липні 1934 р.[16]. Завдяки цьому Микола Климишин зумів продумати план самопорятунку, який полягав у якнайдовшому приховуванні інформації про те, хто він є насправді. Але й це не допомогло, оскільки під час реєстрації необхідно було подати про себе всю інформацію. Ситуацію врятував один з в'язнів-поляків, який повідомив землякам — кримінальним злочинцям, які, власне, й планували розправу, що, за

---

14 *Петелицький С. Звідси не втечеш... // У боротьбі за Українську державу.... — С. 529—530*

15 *Мостович, Л. Лініями долі. —К., 2012 — С. 121.*

16 *Климишин М. В поході до волі... — С. 85.*

його версією, Микола Климишин не був безпосередньо причетний до замаху[17].

Оскільки постійною проблемою в концтаборі були їжа й одяг, то й спонтанна допомога оберталася саме навколо цих підставових потреб. Микола Климишин у перші дні перебування в таборі потрапив у групу, яка заклеювала отвори в приміщенні, що мало бути продезінфіковане. Використавши ту обставину, що капо під час роботи переважно спав, він заглянув у сусіднє приміщення, де виявив склад взуття. Там він вибрав взуття для себе, а ще чотирьох учасників групи послав у виявлений ним склад, щоб вони вибрали взуття собі й решті. Вдалося також пронести в табір черевики для частини оунівської групи[18]. Такий механізм «проношення черевиків» використовували ще кілька разів протягом наступних днів, в результаті чого вдалося «взути» майже всіх в'язнів-українців, прибулих в обох перших «транспортах».

Члени ОУН у бараці. Справа наліво: Микола Мостович, Лев Ребет, Василь Пасічняк, Степан Ленкавський, Михайло Кравців. З «Альбому політв'язня» П. Балея

Також велику роль відігравали поради старших в'язнів й інформування новоприбулих про стан справ у таборі, що дозволяло виграти час, який пішов би на вивчення ситуації. Так, Юрієві Пастернакові досвідчений в'язень порадив підкладати в дерев'яне взуття, яке видавали в'язням у таборі, шматки тканини[19]. Такий прийом дозволяв уберегти ноги від натертостей. Також, за порадою досвідчених в'язнів-українців, під час заповнення картки

---

17 *Климишин М. В поході до волі... — С. 86.*
18 *Там само. — С. 103.*
19 *Пастернак Ю. Крізь комин на волю. — Б. м., б. д. — С. 71.*

в'язня М. Климишин у графі «професія» вказав, що він «на волі» був студентом і малярем-штукатуром[20]. Розрахунок був на те, що маляр-штукатур — це професія, представники якої працюють під дахом, отже, була можливість заощадити сили й не виснажуватися на роботі у т. зв. «зовнішніх командо».

Інколи акт спонтанної допомоги створював можливості для організованої дії. Під час робіт на каменоломні вже неодноразово згадуваний Микола Климишин допоміг довезти тачку з подрібненим камінням Данилові Чайковському[21]. Це зауважив есесівець-конвоїр і зажадав пояснень з приводу такого «порушення порядку». Вислухавши пояснення Климишина, він зацікавився доброю німецькою вимовою в'язня й почав розпитувати, звідки він і хто. У фіналі розмова затягнулася, й есесівець «на прощання» записав номер Климишина, заявляючи, що його слід перевести на кращу роботу. Климишин, використовуючи ситуацію, заявив, що ще кілька його друзів мають аналогічні йому знання й уміння[22]. Наслідком цієї комбінації було те, що Климишин і решта членів ОУН(б), які працюють на каменоломні, справді отримали легшу фізично роботу[23], що дозволило економити сили, отже, довше протриматися.

Самоорганізація ув'язнених українців — членів ОУН(б) у системному вигляді почалася в серпні 1942 р., коли в Аушвіц із «другим транспортом» прибув ряд відомих та впливових членів ОУН(б), серед них Микола Климишин. Улітку 1942 р., після прибуття наступних груп в'язнів — членів ОУН(б), Микола Климишин був обраний підпільним лідером групи[24]. Сам Микола Климишин стверджував у спогадах, що неформальну владу в групі йому делегував Степан Ленкавський, який перебував у важкому стані й вважав, що не переживе ув'язнення[25]. Якийсь час головував у групі Лев Ребет, але після кількох ситуацій, коли він не зумів запобігти відправці кількох в'язнів-українців на етап, основна група зажадала

---

20 *Климишин М. В поході до волі... — С. 94.*
21 *Там само. — С. 106.*
22 *Там само. — С. 107.*
23 *Там само. — С. 107—108.*
24 *Коваль О. Спомини мого життя. — Львів, 2016. — С. 101; Марунчак М. На ревірі в Авшвіці й остання вибірка до газу на блоці ч. 19 // У боротьбі за Українську державу.... — С. 372.*
25 *Климишин М. В поході до волі... — С. 97.*

повернення «статус кво»[26]. Тут слід зазначити, що навряд чи претензії у цьому разі були повністю справедливі, оскільки реальний вплив на складання списків для етапу мали тільки ті в'язні, які працювали в реєстраційній службі, т. зв. «Ауфнаменкомандо». Ребет до них не належав, на відміну від Миколи Климишина, який пропрацював у «Ауфнаменкомандо» довгий час. Перед звільненням з Аушвіца 19 грудня 1944 р. М. Климишин передав керівництво групою Іванові Бойкові[27].

Перед групою в'язнів-членів ОУН(б) стояло три основні завдання: забезпечити фізичне виживання якнайбільшої кількості в'язнів з групи, незалежно від займаного посту; налагодження відносин з польською спільнотою в'язнів; інформування зовнішнього світу про своє місцезнаходження та умови перебування.

Найважливішим з цих завдань було налагодження стосунків із польськими в'язнями. Враховуючи, що значна частина в'язнів-поляків розглядала українців як ворогів апріорі, а членів ОУН(б), як ворогів, які заслуговують негайної смерті, треба було максимально швидко знайти спосіб співжиття шляхом перемовин із авторитетними в середовищі поляків людьми. Тут слід зазначити, що шовіністичні настрої, якщо вірити спогадам, були характерні частіше для тих в'язнів, які до ув'язнення займали невисоке суспільне становище.

З допомогою Богдана Комарницького було нав'язано контакт з групою польських підпільників-в'язнів, відбулися переговори, після чого було укладено свого роду «пакт про ненапад» в умовах спільного ворога, тобто нацистської Німеччини[28]. Переговірником з української сторони був Микола Климишин. За спогадами самого Климишина, ініціаторами переговорів були ув'язнені польські офіцери, які використали факт того, що «нові» українці практично не орієнтуються в табірних реаліях, а також не вважали за потрібне підігравати адміністрації. Подібну версію викладає Леонід Мостович[29].

Фактор домовленості з поляками був важливим у сенсі взаємодопомоги, оскільки поляки були найвпливовішою національ-

---

26 *Климишин М. В поході до волі... — С. 108.*
27 *Там само. — С. 163.*
28 *Коваль О. Спомини мого життя... — С. 77.*
29 *Мостович М. Лініями долі... — С. 123.*

Омелян Коваль під час ув'язнення в Аушвіці

ною групою в Аушвіці. Хоча основним противником українського підпілля в концтаборі Аушвіц була, зрозуміло, нацистська адміністрація табору, також слід було рахуватися з переважаючою польською присутністю серед в'язнів, а також із реаліями хронічного українсько-польського конфлікту. Попри «пакт про ненапад», укладений у серпні 1942 р., Микола Климишин, фактичний керівник групи, розробив план дій на випадок польської атаки у ситуації відступу нацистів і полишення табору напризволяще[30].

Якщо домовитися з поляками можна було шляхом цілеспрямованих зусиль, то в справі налагодження інформування зовнішнього світу про ситуацію залишалося тільки сподіватися на випадок, оскільки єдиний легальний контакт зі світом — рідкісний дозвіл на писання листів — був під контролем адміністрації. У серпні — вересні 1942 р. під час роботи у т. зв. командо «Нойбау» у с. Бабіце неподалік основного табору Аушвіц один з «Бандера-группе» почув, як конвоїр групи розмовляє з перекладачем українською. Зробивши висновок, що обидва співрозмовники — українці, він пішов «ва-банк»: вибравши момент, коли поблизу більше нікого не було, він розповів конвоїрові, що в таборі перебувають в'язні-українці і їхня доля залежить від можливості передати інформацію про них «на волю». Спочатку вартовий запитав, чи в'язні належать до ОУН(б). Після ствердної відповіді «накинувся

---

30 *Кардаш В. Справжній друг і провідник Микола Климишин. // У боротьбі за Українську державу.... — С. 735.*

на бандерівських провідників, лаючи їх анархістами та закидаючи їм, що вони зробили дурницю, проголошуючи відновлення української державності...»[31]. Коли в'язень зауважив, що провідники ОУН(б) також сидять у концтаборах, конвоїр погодився передати записку, де сповіщалося про загибель братів Бандер і загальну ситуацію. Лист було передано, і цей факт відіграв велике значення в подальшій долі «Бандера-группе»: завдяки інформації у ньому українські в'язні були об'єднані в одну групу і їх перестали додавати до т. зв. «зовнішніх команд»[32]. Згідно зі спогадом Омеляна Коваля, ситуація розвивалася дещо інакше — за його версією, україномовний охоронець, який виявився фольксдойчем із Буковини, сам нав'язав контакт з в'язнями і якийсь час «підкидав» їм хліб. Але ідилія зламалася, коли охоронець довідався, що в'язні належать до ОУН(б)[33]

Складно встановити, хто у цьому випадку має рацію, надто, що немає впевненості в тому, що обидва мемуаристи говорять про один і той самий випадок. Петро Мірчук також наводить дальший розвиток ситуації. Згідно з його версією, після отримання записки членам ОУН(б), які перебували в Кракові, вдалося підкупити одного з працівників гестапо. Один із підкуплених прибув до табору як конвоїр т. зв. «третього транспорту» наприкінці 1942 р. і пред'явив адміністрації табору підроблене розпорядження, згідно з яким усіх ув'язнених у справі «руху Бандери» належало розмістити окремо, як таких, у чиїй справі ще триває слідство[34]. Завдяки цьому ув'язнені за належність до ОУН (б) отримали можливість постійно перебувати разом і мешкати в одному блоці, а також отримали право обирати з-поміж себе штубового[35]. Крім того, усі «бандерівці» були об'єднані в одне командо підмітальників табірних «вулиць», що дало їм можливість завести знайомства в різних частинах табору, а це, у свою чергу, дозволило влаштуватися на значно легшу роботу у т. зв. картоплярню[36].

---

31 *Мірчук П. У німецьких млинах смерті... — С. 57.*
32 *Там само. — С. 57—58.*
33 *Коваль О. Спомини мого життя... — С. 78—79.*
34 *Мірчук П. У німецьких млинах смерті... — С. 103.*
35 *Там само. — С. 103. Аналогічно ситуація з формуванням «українського» блоку у В. Пасічняка.*
36 *Там само. — С. 104.*

Богдан Криницький

Існує конкурентна версія того, яким чином інформація про «Бандера-группе» проникла в зовнішній світ. За версією Миколи Климишина, це було наслідком розслідування у справі загибелі братів Бандер. Приводом до його початку стала заява дружини Олександра Бандери — громадянки Італії та родички міністра Чіано з приводу несподіваної смерті її чоловіка на підставі офіційного повідомлення, яке вона отримала. Оскільки справа відразу набрала міжнародного характеру, керівництво табору було змушене під тиском «згори» розпочати слідство, у підсумку якого виявилося, що смерть обох братів Бандер була наслідком зумисних дій капо польського походження. З метою перестрахування на майбутнє від подібних скандальних випадків усіх учасників «Бандера-группе» поселили окремо в 17-му блоці[37]. Усі також потрапили на роботу в одному й тому ж командо з замітання вулиць — у цій деталі сходяться обидва мемуаристи. Михайло Марунчак, навпаки, вважає, що розташування в'язнів з числа «Бандера-группе» було наслідком дій Миколи Климишина й відбулося незалежно від результатів розслідування в справі загибелі обох братів Бандер[38].

Якщо питання стосунків з польською групою та пошуки способу передачі про себе інформації були проблемами початкового етапу перебування в Аушвіці, то проблема фізичного виживання була постійним головним болем. Провідним організатором взаємоподомоги серед українців — членів ОУН(б) був Миколи Климишин, який, завдяки «посаді» у реєстраційному бюро мав можливість міняти

---

37 *Климишин М. В поході до волі... — С 112.*
38 *Там само. — С. 101*

призначення в команди окремих в'язнів, що й робив у випадку в'язнів-українців[39]. Зокрема, він організував переведення в головний табір Аушвіц тих українців, які перебували в Біркенау[40]. Під час відбору до транспортування в інший табір двоє в'язнів-українців, серед них о. Юрій Ковальський, потрапили в списки тих, хто мав бути відправлений у транспорт. Завдяки зусиллям М. Климишина, який працював у реєстраційній службі Аушвіца, обох, як українців за походженням, знято з транспорту в останній момент[41].

Петро Болехівський

Після т. зв. «відтифознення» восени 1943 р. багато хто з в'язнів-українців зумів отримати табірні «посади» штубендінстів. Цінність цього здобутку для колективної системи безпеки була в тому, що штубендінсти — як і інші табірні «достойники» загалом — мали право на добавку їжі й узагалі харчувалися дещо краще, тому з'явився резерв економії харчів, якими можна було підгодувати слабших фізично товаришів[42].

Для ефективної й постійної роботи системи взаємодопомоги була життєво необхідна координація. Її взяв на себе Микола Климишин. За даними співв'язня Василя Кардаша, він регулярно вечорами опитував співв'язнів, особливо звертаючи увагу на тих, що недавно прибули, про їхні потреби, на зразок запасеної порції хліба на завтра або теплого одягу в холодну пору року. Зібравши таким чином інформацію, він давав свого роду «завдання»

---

39 *Кардаш В. Справжній друг і провідник Микола Климишин... — С. 734.*

40 *Там само. — С. 732.*

41 *Ковальський Ю. Із споминів священика-в'язня // У боротьбі за Українську державу.... — С. 599.*

42 *Мірчук П. У німецьких млинах смерті... — С. 81.*

Перекличка шостого блоку. Зліва: Б. Рибачук, М. Мостович, невідомий, Я. Рак, М. Климишин, М. Кравців, Л. Ребет, С. Ленкавський, П. Поліщук, Д. Чайковський, невідомий, Б. Лівак («Гуцько»), Пилипонько?..., В. Пасічняк, Л. Мостович. З «Альбому політв'язня» П. Балея

тим в'язням, які працювали в складах чи на кухнях і мали можливість «організації», а, кажучи просто, крадіжки потрібного[43].

Траплялися, хоч і поодинокі, випадки, коли в'язень відмовлявся від допомоги, попри критичність ситуації. Наприклад, після того, як у о. Юрія Ковальського хтось вкрав взуття, українці-співв'язні роздобули йому іншу пару. В Аушвіці існував тільки один метод «організації»— крадіжка. Отець Юрій, знаючи про це, наказав співв'язням повернути взуття назад і продовжував ходити босоніж, попри ризик обмороження[44].

У жовтні 1943 р. присутність трьох українців — серед них і Миколи Климишина — у реєстраційній службі табору дала мож-

---

43 *Кардаш В. Справжній друг і провідник Микола Климишин... — С. 734.*

44 *Криницький Б. У вирі боротьби за Українську державу // У боротьбі за Українську державу.... — С. 642.*

ливість вчасно довідатися про присутність серед привезених зі Львова в'язнів українців, у тому числі членів ОУН(б)[45]. Оскільки транспорт мав рухатися далі, а для виживання в концтаборі критично необхідна була підтримка групи за національним чи політичним принципом, учасники «Бандера-группе» використали всі свої зв'язки в Аушвіці, щоб залишити товаришів у головному таборі Аушвіца[46]. За спогадами Миколи Климишина, ситуація виглядала наступним чином. Микола Климишин, користуючись ще довоєнним знайомством, попросив про сприяння в переведенні до головного табору свіжоприбулої групи керівника реєстраційної служби Аушвіца Клауса Дилевського[47]. Останній був шокований розміром групи, про яку його просили, але все ж влаштував переведення усієї групи[48]. Аналогічний метод М. Климишин застосував ще в кількох випадках транспорту[49].

Спроби порятунку співв'язнів не завжди, проте, закінчувалися успіхом. В'язень з «Бандера-группе» Андрій Пасічник, хворий на туберкульоз, звернувся до Миколи Климишина, неофіційного старшини групи, врятувати його брата, який уже в результаті «селекції» в табірній лікарні був призначений на відправку в газову камеру. Для порятунку Андрія Пасічника залишалося кілька годин, і на будь-які традиційні у такому випадку комбінації не було часу. Тоді Климишин ризикнув піти переговорити в цій справі з Палічем. Під час пояснень Климишина про ситуацію під'їхав Ауфмейєр, який наказав повернути Пасічника назад до шпиталю[50]. Втім, сміливість Климишина не врятувала життя Пасічникові, оскільки через кілька днів усім хворим-туберкульозникам вкололи фенол[51]. Особливо важливою організована взаємодопомога була під час так званого «маршу смерті», як назвали в'язні перший етап евакуації Аушвіца в Маутхаузен, який відбувався у вигляді пішого походу. Група членів ОУН заздалегідь розподілилася на групи чисельністю по п'ять осіб таким чином, що слабші фізично опи-

---

45 *Мірчук П. У німецьких млинах смерті... — С. 117.*
46 *Там само. — С. 117.*
47 *Климишин М. В поході до волі... — С. 122.*
48 *Там само. — С. 122.*
49 *Кардаш В. Справжній друг і провідник Микола Климишин... — С. 736—737.*
50 *Климишин М. В поході до волі... — С. 118—119.*
51 *Там само. — С. 119.*

нилися під опікою сильніших[52]. Зовсім хворих несли на руках. Аналогічно потурбувалися про теплий одяг[53]. У результаті всі з членів групи дійшли на місце живими. Під час маршу члени групи одностайно відмовилися виконувати наказ лагерельтестера[54] підтабору Біркенау тягнути візок із його майном. Хоча останній викликав конвоїра під приводом бунту, конвоїр взяв сторону в'язнів[55]. Причина була проста — українську групу підтримали інші в'язні, і в разі розстрілу протестувальників був ризик справжнього відкритого бунту, який у ситуації швидкого наступу радянських військ міг стати останнім для конвою[56].

Крім очевидних зусиль із організації засобів для фізичного виживання, взаємодопомога у випадку «Бандера-группе» включала й психологічно-моральний аспект. З урахуванням того, що одною з цілей, яку переслідували організатори системи концтаборів у нацистській Німеччині, було «перевиховання» людини, що на практиці означало практично повне позбавлення її власної системи поглядів, самостійного критичного мислення та, зрештою, індивідуальності, то спроби організації культурного життя теж можна розглядати, як форму спротиву, особливо, зваживши на факт, що такі спроби мали місце в умовах постійної загрози фізичному існуванню.

До цієї групи форм спротиву належить святкування Різдва 1943 р., яке організували українські в'язні. Святкова вечеря звелася до шматків хліба, залитого штучним медом та попередньо «зорганізованого» хліба з ковбасою[57]. Усі, хто був присутній на імпровізованій вечері, взаємно привітали себе зі святом, а також поспівали колядки. Аналогічне святкування повторили у 1944 р., з тією різницею, що з «зорганізованих» продуктів вдалося зварити щось подібне до борщу[58]. В обох святкуваннях брали участь також в'язні родом із Центральної та Східної України — колишні солда-

---

52 *Мірчук П. У німецьких млинах смерті... — С. 157.*
53 *Там само*
54 *Посадова особа, яка відповідала за розподіл адміністративних посад між в'язнями в таборі.*
55 *Там само. — С. 158.*
56 *Коваль О. Спомини мого життя... — С. 108.*
57 *Чайковський Д. Хочу жити!.. — Львів, 2009. — С. 114.*
58 *Петелицький С. До Освенціму за Україну. — Львів, 2000 — С. 47.*

ти та офіцери Червоної армії та ув'язнені за втечу з примусових робіт у Німеччині.

Також ув'язнені члени ОУН(б) спробували видавати підпільний журнал. Подібна спроба стала можливою наприкінці 1943 р., тобто у період загальної лібералізації умов життя в Аушвіці та після того, як основна маса учасників «Бандера-группе» були забезпечені роботою, яка безпосередньо не загрожувала здоров'ю чи життю. До «асортименту», за іронічним висловом Омеляна Коваля, «редакційної колегії видавництва Аушвіц»[59], входив гумористичний альманах на 1944 р. та два номери журналу «Жіноча недоля», який призначався для ув'язнених українок на жіночій частині табору[60]. Редакційна колегія складалася з п'яти осіб: Петра Мірчука, Омеляна Коваля, Петра Балея, Данила Чайковського та Бориса Вітошинського[61]. Альманах з'явився переважно завдяки зусиллям О. Коваля, який, будучи працівником т. зв. «еффектенкамери», де перебирали речі, конфісковані в привезених до табору в'язнів (отже, інтенсивність роботи працівників залежала від кількості новоприбулих в'язнів), мав можливість у вільну хвилину переписувати начисто тексти авторів альманаху[62].

Система взаємодопомоги в усіх її проявах була одною з найефективніших стратегій групового виживання. У випадку групи ув'язнених членів ОУН(б) вона була надзвичайно ефективною — переважна більшість групи пережила Аушвіц, основна маса загиблих померли або на самому початку перебування в таборі, або вже після евакуації до Маутхаузена та Ебензее.

На першому етапі перебування в таборі взаємодопомога була спонтанним проявом солідарності на підставі ще довоєнного досвіду. Поступово, паралельно з поглибленням знань про умови проживання в Аушвіці та зав'язування контактів поза рамками групи, взаємодопомога перетворювалася на системну, цілеспрямовану діяльність. Одночасно члени ОУН, ув'язнені в Аушвіці, свідомо поширили діяльність своєї мережі на українців з-поза своєї групи, що в цілому нехарактерно для Аушвіца, де серед

---

59 *Коваль О. Спомини мого життя... — С. 104.*
60 *Мірчук П. У німецьких млинах смерті... — С. 119.*
61 *Там само. — С. 119.*
62 *Коваль О. Спомини мого життя... — С. 104.*

груп взаємодопомоги переважно практикувався доволі жорсткий поділ на «своїх» та «чужих».

Ядром групи і головними організаторами, а надалі рухомою силою дій взаємодопомоги була перша група членів ОУН(б), яка прибула в концтабір у липні 1942 р. Судячи зі спогадів тих, хто вижив в Аушвіці, центральною постаттю взаємної допомоги українських в'язнів був Микола Климишин. Не останню роль у цьому зіграло те, що завдяки доброму знанню німецької мови він зумів потрапити на роботу в реєстраційну службу Аушвіца й, таким чином, отримати можливість постійної комунікації з представниками табірної адміністрації, а також застосування такого способу уникнення вивезення в інші концтабори своїх товаришів, як підміна номерів у списку.

Методи взаємодопомоги були різноманітні. До найпопулярніших належали допомога під час робіт, ділення їжею чи одягом, викрадення зі складів — на табірному жаргоні «організація» — додаткової їжі чи теплого одягу. Після того, як деякі з учасників групи стали членами табірного «самоуправління» в'язнів, список методів розширився — до нього ввійшла підміна імен у списках тих, яких готували на «транспорт» або призначених на вбивство в газовій камері, що дозволяло рятувати товаришів від смерті в прямому значенні слова. Також — за сприятливих обставин — можна було передавати «на волю» інформацію про себе та ситуацію в таборі.